

Фарук ДИЗДАРЕВИЋ*

СТРАДАЛНИШТВО КАО УМЈЕТНИЧКА ВИЗИЈА У КЊИЖЕВНОМ ДЈЕЛУ ЋАМИЛА СИЈАРИЋА

Страдање као животни пратилац присиљавало је људе у свим временима да се њиме баве; не само писци него и филозофи, теолози, ликовни умјетници... покушавали су, под утиском њене спадајуће моћи, да је одреде. Не изненађује да је оно током вјекова различито одређивано и да израз који је страдању даван у једној епохи није важио заувјек. Скоро да може да се каже да опхођење с страдалништвом има сопствену историју.

Патња као доживљај је вишедимензионална; она је, како је установио један истраживач, не само проблем него и тајна. Богатом спектру њеног дејства одговара скала осјећаја које патња изазива у нама. Било како да нам патња изгледа, да ли је поимамо као симптом или синдром, да ли је схватамо као опомињача или нешто друго, она је прафеномен, везана за човјека, једноставно зато што нам је живот повредив. *Не можеш да њоднесеш мисао* – каже се код Вилијама Фокнера – *да тије једном неће више бољеи*, а тиме није речено ништа друго него да су страдање, патња и бол оно што нам омогућава да проникнемо у живот.

У свом књижевном дјелу Ћамил Сијарић умјешно обрађује велику тему страдања и патњи у њиховој пуној форми. Суштина литературе коју је исписивао, расвјетљавање је човјека. То је писмо које непрекидно отвара просторе човјековог унутрашњег свијета. То се види у низу његових дјела, а у роману *Земља Рашка Расција* можда понајвише. Ова је књига старинска на библијски начин, вели Р. Петров Ного, све је у њој извађено из дубоко запретаног прасјећања, терет узалудности и усамљености човјековог кратког и необјашњивог борава на земљи, у вртлогу

* Књижевник

историје и божје, космичке неправде, носи се као проклетство; судбина сваког његовог лика као да је судбина Јова: „Сви смо ми у Бога сиромаси. Сви смо дошли голи на овај свијет и голи одлазимо,... и Турци голи одлазе”. Неком препотопском тугом натопљена је Сијарићева фолклорна фраза и од те туге се згуснула у пословичну мудрост и зрелост. Добар писац романа открива унутрашњост човјека, а прича је само помоћно средство, које, у суштини, није најважније – говорио је Шопенхауер.

У својим историјским романима Сијарић открива да историја није неки независан надљудски ентитет, него човјек у сукобу са другим човјеком, па и самим собом. Иако ангажован у том драматском сукобу, човјек се не да до краја раздијелити на позитивног и негативног јунака; уосталом, оваква хришћанско-манихејска подјела мијења се од данас до сјутра, објелодањујући своју релативност. Због тога многи актери Сијарићевих историјских романа личе на извјесне романескне јунаке Валтера Скота, мишљења је Радојица Таутовић.

Код Сијарића, велике историјске теме постају драме малог човјека који чезне за некаквим свијетом у којем би чак и он могао нешто да значи.

У традиционалном историјском роману често се стреми романсираној биографији значајних личности. Осавремењујући историјски роман, Сијарић је промијенио положај лика у дјелу. Ако централно мјесто у његовим историјским романима припада индивидуалној фигури, ова посљедња није више нека славна историјска особа, већ обичан људски лик, односно историјски анонимус. Захваљујући томе писац је могао да завире у интиму својих романескних ликова, да говори о њиховом тежном животу, патњама, страдањима, болу... Јер када су у питању великани народне личности, романсијеру се обично не препоручује да копка по њиховој интими, по њиховим малим интимним слабостима, да не би тиме умањио или обесветио историјске величине. Било да се писцу намеће изнутра или споља, ова забрана отпада уколико се романсијер суочава са обичним, непознатим, људским ликовима. Такав случај имамо у сва три Сијарићева историјска романа (*Мојковачка биџика*, *Царска војска*, *Земља Рашка Расција*). Та тежња да се историја испуни људским животом понајуспјелија је можда онда када велика историјска збивања (нпр. *Мојковачка биџика*) добијају облик рана на плећима црногорских жена које по путевима и беспућима носе храну својим ратницима.

Роман *Царска војска* бави се историјом и људским судбинама захваћених њеном матицом. Турска царевина се распада и неповратно осипа. Све је на климавим ногама у њој, па и царска војска. Аге и бегови шаљу у царску војску беделе умјесто својих синова, а бедели се регрутују ме-

ђу сеоском и градском сиротињом. Негдје на Дунаву, негдје у Подунављу окованом јесењим кишима и блатиштима, води се у XIX вијеку неједнака битка између царске Русије и Османске царевине. Исход те војне је видљив, па и бесмислен. Бедели су нека врста отписаних људи, осуђених да за двадесет и кусур дуката главом плате своје војевање. Мало ко се од њих се жив вратио кућама. И овај Сијарићев роман је врло инспиративан за разговор о умјетности ријечи, историји и људској судбини. У њему се, на примјер, на једном мјесту, води овакав разговор: „Имаш ли цара“? „Имам“. „Имаш ли Бога“? „Имам“! „Онда имаш све“. И тај који се нашао у рату ако погине, Бог ће му платити. Ако преживи, цар ће га наградити. У том кратком разговору, у том једноставном закључивању, као у мрежи суђаја, копрца се анонимни човјек историје – јунак Сијарићеве приповијести. Сијарићеве ликови носе своје судбине као несрећу. Писац говори о трагичној судбини људи посматраној у историјском и антрополошком кључу.

Презасићена материјалним тријумфима из претходних сто година, Европа је била спремна за експлозију, а њена посљедица је Велики рат започет 1914. године. Након ове кланице у којој је крв текла као вода, уз сва ужасна искуства човјека и свијета, долази до другог свјетског обрачуна. Њега изазива фашизам, једна од најизразитијих антидемократских историјских појава модерног доба. У намјери да влада над 50 европских нација, над 180 милиона поробљених становника, њемачки нацистички вођа Адолф Хитлер започео је Други свјетски рат 1939. године. И овај рат је људском роду донио бескрајна страдања и патње.

Окупацијом Хрватске од стране Њемачке и формирањем НДХ (1941) са Павелићем на челу основан је на обали Саве концентрациони логор Јасеновац. Младен Ивековић, бивши заточеник овог логора, пише: „Нема пера које би било у стању описати страхоте и ужасну атмосферу Јасеновца. То премашује сваку људску фантазију. Пакао, инквизиција, најужаснији терор, какви нигдје и никада у историји није постојао, крволостиво дивљих звјери, избијање на површину најтамнијих инстиката, какви се досад код људи уопће нису појављивали – то је мало речено...“.

Тамил Сијарић у својој књизи *Ослобођени Јасеновац* евоцира ову крваву епизоду Другог свјетског рата. Посљедњих дана априла 1945, непосредно по ослобођењу логора Јасеновац, Сијарић је пошао тамо, како сам каже, да опише то што ће видјети. У поменутој књизи он вели: „Земља на коју ступамо ногом зове се Славонија. А мјесто у које смо стигли – Јасеновац. Изговарам ту страшну ријеч неколико пута. Јасеновац, Јасеновац...! Колико је у ове четири ратне године послано писама у ово мје-

сто! Сину, брату, оцу, мужу, жени, сестри! И колико их је суза покапало”! Ушао је у насеље. „Сада видим то што нисам вјеровоа да ћу видјети. Видим нешто што је било људско насеље. Видим нешто што су биле људске куће. А што више није ништа – ни насеље, ни куће, ни слика тога иједнога, до само рушевине и развалине – и паљевине, и пустош; пустош нека хладна послије рушења и послије ватре. Ватра ту још траје, ватра још гори – горе греде, горе остаци дрвета, горе угарци... Хиљаде црних угарака стрши из земље – и говори да је то траг којим је прошао убица”! У свом запису Сијарић биљежи језовите, страхотне слике смрти: у логору, на обалама Саве, у њеним врбацама и тишацима, гомилама изгорјелих или полупаљених људских тијела... Посвуда. Урадиле су то усташе прије ослобођења овог концлогора.

Ти записи, природно, нијесу проткани лирским реминисценцијама тако карактеристичним за Сијарићев начин приповиједања; напротив, писац се држи фактографије и ужасних слика догађаја који су се тамо дешавали. Тај угао посматрања, то приповиједање, доприноси томе да вас током читања повремено заболи желудац.

Ослобођени Јасеновац је на раскршћу између белетристичког и фељтонистичког обликовања. Писан је реалистичним стилем. А како би друкчије? Како каже протагонист Лалићеве *Рајине среће*: „О тенковима се не може пјевати уз гусле”.

Сијарић овдје не морализира, знајући да то неби било добро. Он уједначеним приповједачким током излаже различите начине страдања тих несрећних заточеника наводећи тако читаоца да лако и неопозиво донесе свој аксиолошки суд о злом времену и ужасним догађајима. Писац може доћи у ситуацију да не може довољно ријечима изразити, артикулисати – патњу, бол и несрећу о којима пише. Јер језик затаји. Није га довољно да примјерено репродукује доживљено. Примо Леви цитирао је једног зликовца који је у безданом цинизму савјетовао својој жртви да слободно оде и исприча све што је доживјела – свијет јој неће повјеровати. Ниједан опис не може да дâ више од блиједе слике грозота које су се дешавале у Јасеновцу.

О прометнутим димензијама орвеловског свијета, црном замаху доба који брише људе одузимајући им достојанство, говори и књижевница Хана Леви Хас, и сама заточеница у концентрационом логору: „Нисмо мртви, а мртваци смо. Успјели су у нама убити наше право на садашњи живот, код многих и на будући, али највећа трагика лежи у томе што им је успјело помоћу садистичких и перверзних метода да угасе у нама сва-

ки осјећај нормалног бића које носи у себи нормалну прошлост, чак и свијест да смо некад живјели као људи”.

Једна од ријетких Сијарићевих прича у којој је потенциран Други свјетски рат је приповијетка *Тодора* (прва у збирци приповиједака *Кад дјевојка сјава, био је као да миришу јабуке*, 1973).

Приповијетке и приче у овој књизи прожете су осјећањем лирске туге и непредвидиве коби. Настављајући да прати судбине несрећних и изгубљених путника на путевима господњим, како би рекао Никола Ковач, Сијарић их доводи до краја тог пута, одакле више нема повратка. Највећи дио главних ликова у овој збирци или нестаје без трага или умире (Истина, многе напрасне смрти у овим приповијеткама дочаране су под веома необичним и тајанственим околностима, што знатно одступа од Сијарићевог уобичајеног приповједачког тона). Сијарић стално на уму има један свијет ишчашених судбина, људске неприлагођености и узалудног трагања за чврстим животним ослонцем. Сијарићеви ликови сатјерани су у неку врсту животног тјеснаца одакле нема излаза и гдје им нико не може притећи у помоћ.

Док му је група Њемаца у соби силовала кћерку, сеоску љепотицу Тодору, која им је у борби на визир тенка бацила ћебе и тенк био уништен, а други око огњишта чекали да им припреми качамак Тодорин отац Радул им је у часу сасуо по очима пун бакрач кључале воде. „Испогађан куршумима, спуштао се полако крај огњишта – онако као што сједају старци, којима друго ништа није, сем што имају много година...”. Свеједно, село је казило бремениту Тодору потпуним игнорисањем. Поготову кад је родила мушко дијете плавих очију, њемачко копиле. Тодора због тога бескрајно пати. „Излазила је на мала врата, кроз која се морала добро сагнути да изађе, и ишла иза куће гдје је био дрвљаник и стаја; даље од стаје није ни ишла откад под појасом носи дијете”. Све што је била, очигледно више није могла да буде. У ту сврху озидала је лично склониште, стајно мјесто изолације и заштите у сопственој унутарњој стварности да би могла да преживи. Матица приповијести образује се око драмских конфликта у којима се сукоб главног актера не дешава са „туђинцима”, него са „својима”. Тодора не осуђује село, она га на неки начин „разумије”. Покушавајући да проникне у интиму главне јунакиње приче, поставља се прећутно и потресно питање: Јесу ли јој убили душу, или јој је душа од боли које је претрпјела и трпи порасла.

Ова потресна прича о дјевојци коју су у рату силовали непријатељски војници и коју село одбацује, завршава се нестанком те младе жене.

Село одлучује да подигне споменик Тодорином оцу Радулу. Но, умјесто споменика Радулу, умјетник је исклесао Тодорину бисту.

Аутор у овој причи истиче трпељивост као духовну вриједност. Важно је при одбрани оног *власџић* не дозволити да нас обузме мржња. Увијек ваља имати у виду да нас зло може побједити и тиме што ћемо на спољашње зло одговорити унутрашњим. Ненасиљем не само што бранимо другог од себе него уједно бранимо и себе од себе.

Побједа Савезника 1945. уништила је дотадашње фашистичке покрете. Они су проглашени за злочиначке због престапа против човјечности, изазивања рата, геноцида и бескрајних патњи и страдања људског рода.

Прије два вијека, инспирисан Русоом, Емануел Кант је примијетио да смо додуше цивилизовани, али не и морализовани. Могли бисмо рећи да ова оцјена још у већој мјери важи за наше вријеме, поготово ако се ради о високоразвијеним земљама. Дивовски развој науке и технике омогућио је, бар у једном дијелу свијета, услове за материјално благостање. Ипак, тешко да би се ко усудио да тврди да је човјек постао срећнији, слободнији, хуманији. Много је више оних који би рекли управо супротнo. За такву тврдњу није тешко наћи аргументе. Наиме, човјечанство је развило и техничка средства разарања која пријете да доведу у питање не само људску врсту него и сам живот на планети. Угрожено је, дакле, не само физичко него и човјеково ментално здравље.

Поменути развоји праћени су бројним варварским регресијама. Број ратова на планети се умножава, док су ти исти све више и више обиљежени етничко-религиозним чиниоцима. Грађанска свијест корача уназад, док насиље трује друштва. Друштва су у све већој међусобној зависности али, исто тако, и све спремнија да се узајамно растргну. Западњаштво захвата цијели свијет, али доводи и до реакција какве су затварање у границе етничких, религиозних и националних идентитетских одређења. Грађански интернационализам који се образује још је у заметку, грађанско друштво планетарних размјера још се није помолило. Свијест о заједници истовјетне планетарне судбине још увијек се није концентрисала, а истинска алтернатива још увијек није добила своју дефиницију.

Мада се на све стране говори о људским правима, хуманости, слободи и еманципацији, свјedoци смо тријумфа воље за моћ. Управо док се апелује на ненасиље, дијалог и толеранцију, насиља је све више. Ратови се воде на многим тачкама земаљске кугле. Ратови, у ствари, никад нијесу ни престајали. Стиче се утисак да су залагања за ненасиље тек пуко средство да се умири савјест, да на њега готово нико озбиљно и не рачуна. Можда је људска природа толико слаба и искварена да човјек и по-

ред најбоље воље није способан да упражњава један тако узвишен идеал? То су нека од могућих питања која се намећу у ово смутно и оскудно вријеме.

Страдање и патња могу утицати на наше опажање свијета. Маса књижевних дјела, као и друштвенонаучних и историјских студија покушала је да „обради“ феномен страдалништва. Настале су најразличитије интерпретације. Шопенхауер је, рецимо, то формулисао као промишљање: Када би нам живот био бескрајан и безболан, рекао је, можда ипак никоме не би падало на памет да пита зашто свијет постоји, и то баш овакав какав је. Зато крајња консеквенца те спознаје треба да буде с једне стране појединачни и колективни наук да се зло и злочин више не понове, а с друге њихова потпуна и безусловна кривична кажњивост и појединачно и метафизичко прочишћење. Утолико више јер су сјећања на недавни братоубилачки рат на простору бивше СФР Југославије још свјежа. Освијетлити сваки онај исјечак времена у којем доминирају зло, злочин и патња на прави начин, смјештајући своје јунаке у то вријеме и у само средиште злочина, рата и разарања, дозивати слике које израњају из потопа душе, из расцјепаченог човјекове личности и расцјепаченог његовог савјести, изазов је за сваког писца, а нарочито за балканског, који је *volens nolens* оптерећен прошлошћу.

Faruk DIZDAREVIĆ

TRIBULATION AS AN ARTISTIC VISION IN THE LITERARY
WORK OF ĆAMIL SIJARIĆ

Summary

Tribulation, as a life companion, forced the people in all times to deal with it, not only in literature but also in other disciplines of spiritual creativity. In his literary work Ćamil Sijarić covers topics of death and suffering in their full form. The essence of literature that he wrote out is a revealing of a man. The hero of Sijarić's narratives is an anonymous man of history. The writer talks about the tragic fate of the people observed through a historical phenomenon of the modern era, brought an endless tribulation and suffering to the mankind. Ćamil Sijarić talks about it in his works „Liberatet Jasenovac” and „Todora”. Even though today there are talks about human rights, humanity, freedom and emancipation everywhere, we are witnessing the triumph of the will for power. Just now while appealing for non-violence, dialogue and tolerance – there is more and more violence.

